

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО ЗНАЧЕННЯ ТА УМОВ ДОПУСТИМОСТІ ОТРИМАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Розглянуто і досліджено питання щодо правил допустимості отримання доказів, що є однією з гарантій прав і законних інтересів учасників кримінального процесу; досліджено основні проблемні моменти щодо значення допустимості доказів та умов їх отримання, що обумовлено завданням достовірного знання про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Ключові слова: допустимість доказу, недопустимість доказу, слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, умови доказування.

Постановка проблеми. З огляду на практику, більшість слідчих і судових помилок обумовлюються насамперед недооцінюванням і неповнотою процесу доказування.

Доказування пронизує весь кримінальний процес, оскільки основним змістом кримінальної процесуальної діяльності органів розслідування, прокуратури і суду є доказування, тобто збирання, перевірка і оцінка доказів та їх процесуальних джерел з метою забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду та встановлення об'єктивної істини в кожному кримінальному провадженні.

Поняття допустимості доказів у кримінальній процесуальній науці справедливо розглядається як одне з вихідних положень теорії доказів, оскільки правильне визначення цього поняття має надзвичайно важливе значення для теорії та практики.

Визначення допустимості доказів, нарівні з достовірністю, належністю та достатністю, є важливою гарантією належного та достовірного встановлення обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні.

Метою цієї статті є визначення умов допустимості доказів у кримінальному процесі та їх значення для встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні.

Стан дослідження. Цій проблематиці було присвячено праці багатьох учених: Р. С. Белкіна, Ю. М. Грошевого, Є. Г. Коваленко, В. А. Лазаревої, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, С. М. Стахівського,

М. С. Строговича, А. А. Хмирова, С. А. Шейфера, Ф. Н. Фаткулліна та інших.

Виклад основних положень. Кримінальне процесуальне доказування – це поєднання практичних дій та мислення учасників кримінальної процесуальної діяльності. Його елементами є збирання, перевірка та оцінка доказів та їх процесуальних джерел, які тісно пов'язані між собою. Основною ланкою процесуальної діяльності органів досудового розслідування і суду з розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень (кримінальних справ) є доказування обставин, сукупність яких становить предмет дослідження в конкретному кримінальному провадженні. При цьому кожний учасник кримінального процесу здійснює доказування, застосовуючи специфічні пізнавальні прийоми.

Особливе значення визначення допустимості тих чи інших доказів набуває під час досудового розслідування, оскільки найбільша кількість порушень кримінального процесуального закону, наслідками яких є визнання доказів недопустимими, відбувається саме на стадії досудового розслідування.

У теорії та правозастосовній діяльності існує єдина думка про те, що докази мають відповідати вимогам кримінального процесуального закону щодо джерела відомостей, умов, засобів їх отримання і фіксації, що визначає допустимість доказів [1, с. 18].

Цікаву, але суперечливу думку, на наш погляд, висловив В. М. Савицький, який вважає, що питання про допустимість того чи іншого доказу правомірно порушити лише тоді, коли цим доказом оперують винятково для вивчення особи обвинуваченого, підтвердження його винуватості та подальшого засудження. Якщо ж докази, які були отримані з порушенням закону, використовуються для доведення невинуватості чи меншої винуватості обвинуваченого, для пом'якшення його вини, то вони обов'язково мають бути взяті до уваги слідчим, прокурором і судом, оскільки ці докази не доводять нічого нового [2, с. 8].

Докази можуть бути отримані в результаті слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, регламентованих КПК України. Більшість порушень правил, що регламентують проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, включають можливість визнання отриманих доказів допустимими.

Крім того, допустимість доказу визначається ще й тим, щоб у конкретній ситуації він був обраний відповідно до визначених завдань.

Необхідною умовою допустимості доказів є також дотримання строків, у межах яких допускається проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій з метою збирання, перевірки та закріплення доказів. Порушення строків тягне за собою недійсність усіх процесуальних рішень, які були ухвалені під час досудового розслідування.

Докази, отримані з порушенням закону, не можуть бути використані для встановлення обставин, які підлягають доказуванню, що виключають або пом'якшують вину обвинуваченого.

Допустимість доказу означає законність і правомірність його використання для встановлення істини. Вона визначається допустимістю того джерела, з якого доказ отриманий. Закон дає вичерпний перелік цих джерел і тому фактичні дані, отримані з іншого, не передбаченого законом джерела, не можуть, згідно з чинним законом, братися до уваги і бути допущені як докази. Крім того, допустимість джерела доказів визначається ще й тим, чи були дотримані під час його отримання, формування всі необхідні вимоги кримінально-процесуального закону [3, с. 43].

Правила допустимості доказів посідають особливе місце в правилах доказування. Ці правила повинні забезпечити достовірність засобів доказування, створити надійний фундамент для визнання доведеними обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Порушення правил отримання доказів, заснованих на конституційних гарантіях прав і свобод людини і громадянина, що порушують недоторканість житла чи іншого володіння особи, таємницю спілкування чи недоторканість права власності, (крім випадків, передбачених КПК України), безумовно, робить такі докази недопустимими.

Ця категорична заборона обумовлена не тільки необхідністю обґрунтування висновку про винуватість особи, що базується на достовірних доказах, але й значною мірою має метою забезпечити конституційні права і свободи людини та моральні засади судочинства. Тому, безумовно, не мають юридичної сили показання, документи, речові докази, отримані із застосуванням насильства, погроз та інших незаконних дій.

На стадії досудового розслідування виключення недопустимих доказів означає неможливість заснувати на них висновки у кримінальному провадженні, вказувати на ці докази як підстави прийняття процесуальних рішень, посилатися на них в обвинувальному акті.

У цілому вимога допустимості доказів, яка встановлена кримінальним процесуальним законом, виглядає так:

1) умова наявності належного джерела доказів. Джерелами доказів є показання підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, експерта, які надали відомості щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні. Під першоджерелом розуміються показання особи, яка безпосередньо сприймала події і обставини, які досліджуються. Якщо така особа невідома, то перевірка достовірності отриманої інформації, як правило, вельми складна.

Суд може визнати доказами показання з чужих слів, якщо сторони погоджуються визнати їх доказами (згідно з ч. 4 ст. 97 КПК України);

2) умова наявності належного суб'єкта доказування. Збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим у порядку, передбаченому КПК України. Суб'єкти кримінального процесу, які виконують дії зі збору доказів відповідно до свого службового статусу, зобов'язані дотримуватись вимог кримінально-процесуального закону. Діяльність сторони захисту не підлягає правовій регламентації, предмети і документи, які представляє сторона захисту, отримуються нею в вільній від процесуальних приписів формі, вони завідомо не відповідають вимогам, які встановлюються до процедури слідчих дій. Що стосується надійності джерела відомостей, то вона належить перевірці незалежно від того, яким суб'єктом (офіційним чи ні) ці предмети та документи були отримані [4, с. 166].

З урахуванням вказаного відомості, зібрані захисником, обвинуваченим, потерпілим, визнаються доказами тією ж мірою, що і результати доказової діяльності офіційних учасників процесу.

Хоча, як влучно зазначав С. Н. Гаврилов, правові наслідки порушення правил допустимості доказів можуть бути неоднакові для представників обвинувачення і захисту [5, с. 20];

3) умова наявності належного засобу доказування. Для того, щоб отриманий доказ був допустимий, має бути обраний лише той спосіб збирання доказів, який за своїм змістом визначений законом для конкретної ситуації. Підміна належного способу доказування іншим незаконна. Недопустимим є проведення допиту чи одночасного допиту двох або більше раніше допитаних осіб, якщо є необхідність проведення впізнання особи або допиту експерта замість призначення додаткової експертизи. Кожна слідча (розшукова) або негласна слідча (розшукова) дія проводиться так, щоб у відповідних

умовах максимально забезпечити достовірність інформації такого виду. Тому підміна однієї слідчої (розшукової) дії іншою може спричинити сумніви у відповідності отриманих результатів дійсності;

4) умова наявності законної процесуальної форми збирання доказів. Кримінальний процесуальний закон установлює та визначає умови, процедуру та процесуальну форму дій зі збирання доказів. Якщо ці вимоги не дотримані, то права та законні інтереси учасників процесуальних дій можуть бути порушені. Результатом цього дуже часто є визнання недопустимими відомостей, отриманих як доказів, навіть за умови законності джерела і засобу збирання доказів;

5) умова законної процедури отримання доказів. Якщо встановлено, що викривлення процедури зашкодило засадам змагального судочинства, то її порушення в кожному випадку виявляться непереборним. Неможливо усунути сумніви щодо отримання доказів унаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження. В результаті такого порушення процес припиняє відповідати вимогам справедливості судової процедури, в якій сторони обвинувачення і захисту мають бути в рівному становищі.

Жоден учасник слідчої (розшукової) чи негласної слідчої (розшукової) дії, незалежно від свого процесуального статусу, не повинен піддаватися фізичному чи психічному насиллю, катуванню, погрозам, тривалим допитам, які здатні порушити або послабити волю його дій та рішень. Доказ, отриманий таким шляхом, однозначно буде визнаний недопустимим.

Характер порушення процесуальної форми під час збирання доказів має істотне значення для визначення їх недопустимості. Суттєвим порушенням кримінально-процесуального закону, наслідком якого є офіційне визнання доказу недопустимим, є таке порушення, яке перешкоджало або могло перешкодити всебічному, повному та об'єктивному розслідуванню; законному та обгрунтованому вирішенню судом по суті справи чи таке порушення, яке перешкоджало або могло перешкодити реалізації права особи на захист. Суттєві порушення, що допущені під час збирання доказів, не можуть бути усунені шляхом проведення додаткових процесуальних дій. Тобто повноцінність доказу за наявності суттєвих порушень закону, під час їх формування, за будь-яких обставин відновленню не підлягає [6, с. 139].

Однак, необхідно розмежовувати факти порушень закону під час одержання доказів і недоліків при складанні процесуальних документів.

Як вдало зазначив С. М. Стахівський: одна справа, – якщо обшук проведено без участі понятих, і зовсім інша, – коли його проведено 16 липня, а в протоколі обшуку зазначено 18 липня відповідного року [7, с. 38].

Вимоги до процесуальної форми спрямовані на встановлення істини. Це означає, що будь-яке процесуальне порушення, яке було допущено під час збирання доказів, має бути оцінено з точки зору того, чи ставить воно під сумнів зібраний таким чином доказовий матеріал і висновки, що з нього випливають. Іншими словами, порушення процесуальної форми збирання доказів не завжди означає автоматичне виключення цих доказів зі сфери доказування, при цьому необхідно оцінити такі фактичні дані у сукупності з іншими доказами для вирішення питання про вплив наявного процесуального порушення на їх допустимість. Суттєвого значення при цьому набуває причина порушення. Безперечно, що доказ, отриманий незаконним шляхом, однозначно є недопустимим без подальшого обговорення питання щодо його достовірності.

Кожний доказ – прямий чи побічний – лише тоді може бути покладений в основу рішення, коли його достовірність не викликає сумніву, тому суд завжди повинен перевіряти законність і правильність засобу отримання доказів і відхиляти ті з них, які були отримані з вагомими непоправними порушеннями встановлених правил. Саме тому допустимість доказів, отриманих із порушеннями встановленої процесуальної форми, залежить від: а) характеру порушення, яке не повинно створювати непереборний сумнів у достовірності отриманих даних; б) «нейтралізації» порушення, щоб виключити сумніви, які виникли. Відсутність хоча б однієї з цих умов має наслідком недопустимість доказу і виключення його з процесу [8, с. 282].

Законність отримання доказів є одним із критеріїв оцінки їх допустимості. Ст. 93 КПК України визначає можливість збору доказів сторонами кримінального провадження, потерпілим.

КПК України не тільки надав право підозрюваному, обвинуваченому і потерпілому представляти докази, але й забезпечив цю реалізацію закріпленням права збирати речі та документи для приєднання їх до матеріалів кримінального провадження як доказів.

Для визначення допустимості зібраних стороною захисту речей і документів розглянемо детальніше, про що саме йдеться. По-перше, документи, які збирає та представляє захисник, – це характеристики, довідки, інші документи, отримані від органів державної влади, орга-

нів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб. Це можуть бути документи, що характеризують особу підозрюваного, обвинуваченого, його сімейний стан, стан здоров'я, також документи, що підтверджують вчинення дій з відшкодування завданої шкоди, наявність або відсутність у підозрюваного, обвинуваченого в користуванні певної власності.

Захисник може представляти офіційні документи та їх копії, що характеризують статус особи; довідки, складені на підставі інших документів; документи, що посвідчують певні події або встановлюють обставини, що мають значення для кримінального провадження.

По-перше відомості, які знаходяться в цих документах, можливо перевірити, по-друге, вони отримані захисником, тобто особою, якій законом надано право збирати докази. Ці документи отримані одним із засобів, передбачених законом, – шляхом витребування та отримання. Крім того, вони письмово закріплені, засвідчені підписом автора документа та (або) печаткою організації, яка його надала.

До документів слід віднести і висновки експертів, які представляє сторона захисту, що по суті є вагомою альтернативою можливостям органу розслідування використовувати спеціальні знання [3, с. 208]. Законодавець фактично узаконив вільну форму цього виду доказів, оскільки законом не встановлено вимоги до процедури отримання висновку експерта стороною захисту.

Речі, які може представити захисник, – це речі, які знаходяться в його правомірному володінні (наприклад, предмети одягу (підозрюваного) обвинуваченого). Речі і документи, які збирає захисник, та інформація, яка міститься в цих документах, забезпечують стороні захисту можливість протистояти стороні обвинувачення. Процедура збирання доказів стороною захисту відрізняється від збирання доказів стороною обвинувачення лише формою, яка не пов'язана з процесуальними приписами.

Представляючи докази, захисник дотримується позиції найбільшої користі для свого підзахисного, що є його виключною прерогативою. Що стосується оцінки допустимості доказів, отриманих стороною захисту, то вона здійснюється судом, і в цьому оцінка доказів сторони захисту рівнозначна оцінці доказів сторони обвинувачення.

Висновки. Фактичні дані, отримані із законних джерел і в законному порядку, утворюють поняття допустимості доказів. Допустимість доказу не є властивістю, яка належить йому від початку отримання і закріплення в матеріалах кримінального провадження.

Висновок про допустимість – це сформульований в процесуальному рішенні, результат оцінки наявного доказу слідчим або судом. Допустимість доказів залежить від законності кримінального провадження в цілому. У випадку незаконного початку кримінального провадження недопустимі всі отримані при цьому докази. Якщо доказ визнаний недопустимим, то він не може бути включений в обвинувальний акт або може бути виключений з нього.

Критеріями оцінки допустимості доказів є: а) правомочність суб'єкта; б) надійність джерела інформації; в) законність способу отримання інформації; г) наявність форми фіксації відомостей, яка вимагається законом.

Завдання отримання достовірного знання про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення обумовлює особливі вимоги до доказів, які знаходяться в підґрунті такого знання. Саме тому допустимість доказів є однією з гарантій законності процесуальних рішень, які ухвалюються під час кримінального провадження, а також гарантією прав та законних інтересів учасників кримінального процесу.

1. Соловьев А. Б. Доказывание в досудебных стадиях уголовного процесса / А. Б. Соловьев. – М.: Изд-во Юрлитинформ, 2002. – 71 с.

2. Савицкий В. М. Последние изменения в УПК. Продолжение демократизации судопроизводства / В. М. Савицкий. – М.: Антарес, 1994. – 35 с.

3. Лазарева В. А. Доказывание в уголовном процессе: учебно-практич. пособие / В. А. Лазарева. – М.: Изд-во Юрайт; Высшее образование, 2010. – 343 с.

4. Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної. – Харків: Право, 2010. – 608 с.

5. Гаврилов С. Н. Адвокат в уголовном процессе / С. Н. Гаврилов. – М.: Зерцало, 1996. – 94 с.

6. Соркин В. С. Особенности процессуального доказывания в уголовном судопроизводстве / В. С. Соркин. – Гродно, 2002. – 96 с.

7. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування / С. М. Стахівський. – К., 2005. – 272 с.

8. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Часть общая / за ред. Н.В. Жогина. – М.: Юридическая литература, 1966. – 736 с.

Ряшко О. В. Некоторые проблемные вопросы относительно значения и условия допустимости получения доказательств в уголовном процессе

Рассмотрены и исследованы вопросы, касающиеся правил допустимости получения доказательств, что является одной из гарантий прав и законных интересов участников уголовного процесса; основные проблемные мо-

менты относительно допустимости доказательств и условий их получения, что обусловлено заданием достоверного знания о вине лица в совершении уголовного правонарушения.

Ключевые слова: допустимость доказательства, недопустимость доказательства, следственные (розыскные) действия, негласные следственные (розыскные) действия, условия доказывания.

Ryashko O. V. Some issues of the importance and terms of the evidence admissibility in criminal proceedings

The article deals with the issue of the importance and terms of the evidence admissibility that is the guarantee of the participants' rights and legal interests in criminal proceedings. The fundamental problem moments of the evidence admissibility and the obtaining terms that are stipulated in the task of the reliable knowledge of the person guiltiness of the committing a crime are analyzed.

Key words: admissibility of evidence, inadmissibility, investigation (searching) actions, secret investigation (searching) actions, conditions of the proof.

Стаття надійшла 25 червня 2013 р.

УДК 343.351.749.7

О. М. Сало

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Розглядаються нормативно-правові акти, якими визначено порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Здійснено аналіз і запропоновано шляхи вдосконалення кримінального процесуального законодавства.

Ключові слова: закон; інструкція; наказ; слідчий; негласні слідчі (розшукові) дії; правове регулювання; прокурор; слідчий суддя.

Постановка проблеми. Негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НСРД) – частина передбачених законодавством процесуальних дій, які є важливим способом збирання, закріплення та перевірки доказів. Вони проводяться уповноваженими на те органами і посадовими особами у кримінальному провадженні в порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством.

Водночас, кожна НСРД тією чи іншою мірою стосується сфери охоронюваних законами України прав, свобод та інтересів громадян. У зв'язку з цим кримінальним процесуальним законодавством передбачено вимогу щодо їх проведення, зокрема лише за наявності правових і